

Egy rejtelmes szó.

(Leubezes.)

«Temesvári Pelbárt élete és munkái»-nak nagy tudományú írója, SZILÁDY ÁRON összegyűjtötte mindazokat a magyar szavakat, a melyek a hangyaszorgalmú, latinul író PELBÁRT műveiben «vulgo in lingua nostra dicitur»-ral kapcsolatban előfordulnak. E magyar szavakról SZILÁDY többek közt ezeket írja: «Ha csak magyar papnak nem, hát kinek a számára szúrta közbe azon két magyar szót, melyek egyike a *gengyer*, . . . másika a *leubezes*? Ez utóbbi minden kezemen megfordult kiadásban így van nyomtatva. E szószátyárt jelentő szót vagy *böbeszes* = böbeszédűnek kell olvasnunk s akkor sajtóhibának kell vennünk, a mi PELBÁRTnál a legritkább esetek közé tartozik: vagy ragaszkodva a betűkhöz *lévbeszes*-nek, mintegy — ma is divatos kifejezés szerint — bö lére eresztett, bö levű beszédesnek. Különbön pedig e szó is azt bizonyítja, hogy mai *beszéd* szavunk elébbeni alakja *besze* volt» (27, 26. l.). A *lévbeszes* szóról SZILÁDY említett művében más helyütt is megemlékezik, de itt *lévbeszés*-nek olvassa. A 71. lapon ugyanis ezt írja: «*Lévbeszés*. Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*. Serm. Quadrages. pars. II. serm. XXX. Bécsi- és Münchener-codexben: *beze*, példa *beze*».

SZILÁDY művének a megjelenése óta nyelvészeink többször meg-megemlégették a szót, de azért ma is aláírható SZARVAS-nak az az állítása, hogy a *lewzat*, *levzat*, *lewsagról* «csak annyit tudunk: «scandalum», a *leubezes*-ről pedig, hogy «scurra, leccator» a jelentése, se több, se kevesebb. Eredetét teljes homály fedi s a szófejtő még arra nézve se jöhet tisztába, hazai szó-e, vagy pedig jövevény, (Nyr. 20: 289). A teljesség szempontjából meg kell említenem, hogy SIMONYI a Nyr. 17: 9. lapján ezeket írta: «Egyébiránt meg-

találjuk a *lévzat*, *lévság* szónak alapszavát is, de megint csak egy forrásban, TEMESVÁRI PELBÁRTnak a XVI. század legelejéről fennmaradt latin szentbeszédeiben. Ott ugyanis azt olvassuk: «Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*» vagyis: a bolondozó, trágár beszédű embernek a mi nyelvünkön *lévbeszés* a neve. Ez tehát nyilván a. m. rút-beszédű, gyalázatos beszédű. Itt a *beszés* melléknév is unikum, mert sehol egyebütt nem találjuk; a beszédet jelentő *besze* főnév is csupán a Bécsi és Müncheni codex négy helyén maradt fenn, ott is csak tárgyraggal: *beszét*, úgy hogy a «beszédet» rövidítésének látszhatnék, ha ama *beszés* tanu nem bizonyítaná hiteles voltát».

Minden olyan adatot, mely valamely eddig csak egyszer előforduló alakot megerősít vagy hibás olvasatnak, sajtóhibának bizonyít, kétszeres örömmel kell fogadnunk. Hiszen az újabb felvilágosító adatok eloszlatják esetleg azt a homályt, a mely egy-egy hapax legomenon jelentésére és eredetére ráborúl. A mi már most a *leubezes*-t illeti, annyi bizonyos volt, hogy PELBÁRT Serm. Quadrages. kiadásainak mindegyikében *leubezes* áll. Magam is végignéztem a Serm. Quadrages. 1499, 1505, 1509, 1511, 1515, 1520-iki kiadásait, de mindenütt, minden egyes helyen *leubezes*-t találtam. A kérdéses hely teljes szövege az editio princeps-ben (1499) így áll: «Quarta filia est leccacitas. Gregorius dicit, scurrilitas quod idem est. Nam secundum Catholicon librum scurrilitas dicitur a scurra, quod est leccator. vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*. Proinde de hoc confitendum est» stb. PELBÁRT itt két könyvre hivatkozik; az egyik könyv «Moralia Sancti Gregorii», a másik egy Catholicon. Ismétlem, hogy valamennyi kiadásban *leubezes* áll. Ha tehát az editio princeps magyar szava sajtó-hiba lett volna, módjában lett volna PELBÁRTnak a hibát kijavítania, mivel az ő életében a Serm. Quadrages. négy kiadást értek (1499, 1500, 1501, 1502, v. ö. SZILÁDY, Temesvári Pelbárt 58). De hát nem javította ki s műveinek leg gondosabb átvizsgálója mondja, hogy PELBÁRTnál a sajtóhiba «a legkritkább esetek közé tartozik».

A M. T. Akadémia könyvtárában van egy latin-magyar szótártörödék, a mely JOHANNES BALBUS de JANUA «Summa que vocatur Catholicon» című műve 1487-diki velencei kiadásához van kötve (vö. Akad. Ért. IV. Hellebrant, Ősnyomtatványok 100). E terjedelmes latin-magyar szótártörödék nem sokára meg fog jelenni, azért

e helyen csak annyit említek meg, hogy a kézirat latin szavainak latin értelmezése részint BALBUS Catholiconából, részint CALEPINUS szótárának egy 1502—44 közt megjelent kiadásából, részint pedig PAPIAS vocabulista szótárának hihetőleg 1476-ik évi kiadásából van kiírva. E latin-magyar szótár tehát szerkesztett mű, s nyelvéből ítélve a XVI. század közepéről, a 30—40-es évekből való. A Gyöngy. Szót.-ban a következő fontos adatokat találjuk:

1. «Agapeta: vel: agapetes: lenocinator: *lybeszó*: qui cum mülieribus illicite conuersatur: *Chelchapo*: *ekteleny Nyayaskodo.*»
2. «Ambro: lector: vel, qui bene scit iudicare de sapore ciborum; *Lyboszó*: vel: *Joszagath* (olv. *szakács*), *ky Jo Iszűv eketh tud fűszny.*»
3. «Baratro lector *libezeo* lonocinator.»

A Gyöngy. Szót. *Agapeta* szava PAPIAS vocabulariumából van kiírva (v. ö. PAPIAS: Agapeta uel agapes: lenocinator: et qui cum foeminis illicite conuersatur), *ambro* pedig BALBUS Catholicon-ából (Ambro . . . leccator . . . qui bene scit iudicare de sapore ciborum). A Baratro alatti lonocinator tollhiba a Gyöngy. Szót.-ban lenocinator helyett.

A Gyöngy Szót. adataiból kitűnik, hogy a leccator és lenocinator magyar neve *libezeo* (olv. *libező*), *lyboszó* (olv. *liböző*), *lybeszó* (olv. *libező*) volt.

Említettem, hogy e szótár szerkesztett mű, latin szövege több középkori szótárból van összeillesztve. Ép ezért megesik, hogy egyegy latin szó kétszer is meg van magyarázva latinul, a szerint a mint a latin-magyar szótár szerkesztője az egyik vagy a másik forrásból írja ki a szótár cikkét. Mind az *ambro*, mind pedig a *baratro* szótárunkban kétszer fordul elő. Az első két esetben, a melyet fentebb közöltem, megtaláltuk a *libező*, *liböző*-t. A másik két cikk ez:

1. Ambro: deuorator: profusus: luxuriosus: glutto: con-sumptor patrimonij: *zabalo torkos: feslett: Bwya: bęlen-dős: Joszaganak el pusztityoia.*
2. Balatro: onis: clamoro rus ioculator *kyalto, yueolteó, chiuf* vel prodigij et Lectatores, *tykozlo.*

E két cikkre meg kell jegyeznem, hogy az *ambro* PAPIASból való (Ambro: deuorator, profusus, luxuriosus, glutto, con-sumptor

patrimonii, ganeo, popino), míg ellenben a *balatro* a Catholiconból (Balatro tronis, i. clamorosus: ioculator).

A Gyöngy. Szót. adatai a *leubezes* titokzatos alakját, s hiszem, jelentését is, teljes világitásba helyezik. A *leccator* (*lectator*) két ízben *liböző*, *libéző*-nek (olvasható *libész*, *liböző*nek is), egy esetben pedig *tykozló*-nak (olv. *tikozló*) van fordítva, a mely utóbbi jelentés mellé oda tehető a «Jószágának elpusztítója». A harmadik *libéző*-nek (vagy *libész*-nek) forrásunk szerint *lenocinator* az egyértékese.

Már most mi következik mind ebből? PELBÁRT a Sermones Quadragesimales idézett helyén azt mondja a többek közt, hogy «secundum Catholicon librum scurrilitas dicitur a scurra, quod est leccator, vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*.» Ez a Catholicon könyv csakis JOHANNES BALBUS de JANUA Catholicon lehet, a mely 1460-tól 1520-ig körülbelül husz kiadást ért (vö. GRAESSE 3: 451, PANZER 6: 65, HAIN 1: 286). Ilyen könyv nem lehetett ismeretlen a nagytudományú PELBART előtt, a ki fölhasználta valamely kiadását, a minthogy fölhasználták a Gyöngy. Szót. szerkesztői is e Catholiconnak az 1487-diki évi kiadását. PELBART nem ismerhette a Gyöngy. Szótárt már csak azért sem, mert e szótár másik forrása CALEPINUS szótárának egy 1502—44 közt megjelent kiadása, a mikor pedig már PELBÁRT rég nem élt († 1504).

Az adatok mérlegelésénél legelső gondolatom az volt, hogy a PELBART adata mégis csak sajtóhiba. Az első kiadás *leubezes*-ebeli s tulajdonkép *o* helyett áll s PELBÁRT nyomtatás alá adott kéziratában bizonyára *leubezeo* állt. Még jobban megerősített e hitemben a Serm. Quadrag. szövegének idevonatkozó helye, a hol, mint a már fentebb is közölt idézetből látható, ennyi áll: «... scurra, quod est leccator, vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*», SIMONYI is, SZARVAS is, SZILÁDY is csak a *leccator*-ra gondoltak, s ezért láttak benne melléknevet. Én magam is csak úgy értelmeztem a «vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*»-t, hogy a scurra, leccator-ra, mint a magyar szóhoz legközelebb esőkre gondoltam. Ezért hittem, hogy egy *leccator*nak inkább felelhet meg egy nom. ag. ő-képzővel, mint s-nom. possessoris, mikor a hozzá való alapszó különben is megfejtésre szorult.

Czikkemet meg is irtam ebben az értelemben s igyekeztem hihetővé tenni, hogy PELBÁRT *leubezes*-e tulajdonkép sajtóhiba *leubezeo* helyett. Az így megírt czikket szíves hozzászólás végett

elküldöttem SZILÁDY ÁRON-nak, mint a ki PELBÁRTtal a legbehatóbban foglalkozott s a nyelvészek figyelmét ép e titokzatos szóra reá irányította. SZILÁDY a Gyöngy. Szót. adatainak számbavételével újból átgondolta az egész helyet s lekötelező szivességgel a következőket írta meg: «PELBÁRT a *scurrilitas*-t fordította *leubezes*-nek. A *scurra* csak etymologizáláskép van említve. PELBÁRT ugyanis a hét halálos bűn ötödikéről, a torkosságról beszél s ennek a leányait számlálja elő: 1. ebrietas, 2. verbi multiloquium, 3. leticia inepta, 4. leccacitas. 5. abominanda immundicia. A leccacitas után mondja, hogy ezt N. GERGELY *scurrilitas*-nak írja, a mi egy. A *leubezes* után így folytatja: *proinde de hoc confitendum est stb. stb.* Ily formán részletezi a torkosság ágazatait a Virginia c. 9. lapja is; a nyelvnek bűnei közt a Nagyszomb. c. 356. lapján sok ide vehető kifejezés fordul elő, — de a *libező*, *libezes* távolról sem».

SZILÁDY ÁRON ez értelmezése nézetem szerint teljesen helyes. Nem kell sajtóhibának vennünk a *leubezes*-t; nem kell a legközelebb eső *leccator*-ra vonatkoztatnunk, hanem úgy kell felfognunk, hogy a *leubezes* a torkosság «*quarta filia*»-jának, a *leccacitas*-nak a magyar neve. Az eddigi értelmezésnek épen az volt a hibája, hogy egyedül a «*leccator*»-ra gondolt, s nem az egész czikkre, t. i. arra, hogy ez a *leccacitas* neve is lehet.

A Gyöngy. Szót. adatai ezt a nézetet teljesen megerősítik. Ebben a szótárban a *leccator* világosan *libező* (vagy *libező*, *liböző*), tehát nom. agentis. Mindkét szó igei származék; csak az a kérdés, mi volt az ige hangalakja. A Gyöngy. Szót. adatai alapján lehetett **liböz*- és *liböz*-, de lehetett *liböz*-, *liböz*- is. A PELBÁRT szava: *leubezes*. Az *eu* nem olvasható rövid *ö*-nek, mert az *eu* a hosszú *ő* jele a XV. század végén. Másrészt meg az is nagy baj a helyes olvasás megállapításánál, hogy a második szótag zárt közép *ö*-vel van a Gyöngy. Szót.-ban (*libező*, de *liböző*), s ez valószínűvé teszi azt, hogy a PELBÁRT szavának utolsó tagjai — *bözés*-nek olvasandók és semmi összefüggésben sincsenek a *beszéd* szóval.

Figyelembe véve azt, hogy PELBÁRTnál az első szótagban *eu* áll, míg ellenben a Gyöngy. Szótárban *i*, az adatok olvasását így állapíthatjuk meg: PELBÁRT *leubezes*-e = *lözés*, a Gyöngy. Szótár *lybeszó*, *lyboszó*, *libezeo* adata pedig *libező*, *liböző*. Ez a két adat azonban azt gyaníttatja velünk, hogy volt egy **löz* ige is, a mely-

nek a *lőbész*, *libező*, *liböző* olyan alakváltozatai, a milyen a *főkötő*, *fikető* a *fékötő*-nek (vö. ZOLNAI, Nyelvelméleink 14: *fikető*, *fikető*).

Az eredmény tehát ez: PELBÁRT *leubezes* szava főnév, egy **lőbész*-ni (s nem *lőbözni*) igéből; a Gyöngy. Szótáré pedig ugyanennek a folyócelevést jelentő igeneve. Alakilag a kettő közt ugyanaz a viszony van, a mi a *járás* és *járó* közt. A szó etymológiájáról egyelőre csak azt mondhatom, a mit SZARVAS említett cikkében: «Eredetét teljes homály födi» (Nyr. 20: 289).

MELICH JÁNOS.

Magyar-horvát glosszák. A magyar szókincsnek lehetőleg teljes egybegyűjtése szempontjából nagyon becsesek azok a glosszák is, a melyek egy-egy incunabulumban lapszéli jegyzetek alakjában előfordulnak. Az e fajta glosszák gyűjtéséhez járulok néhány adattal a következő sorokban. A gyöngyösi ferencziek könyvtárában JOHANNES BALBUS de JANUA: 'Summa que vocatur Catholicon' című könyvének 1490—1500 közt megjelent kiadásában a következő bejegyzés olvasható: «1550. Feria tertia in festo sancti dominici confessoris ego Nicolaus plebanus prescripte beati dominici ac prefectus castri Zelny hunc codicem concedo fratribus in Remethyncz degentibus, super quibus fidem facio per presentes.» A könyv tehát ugyanazoké a pálosrendű remetincezi (Zágráb m.) barátoké volt, a kiknek kéziratai közül valók a Németujvári Glosszák is. Az ajándékozó NICOLAUS plebanus a Catholicon szótári részében az egyes latin szavak mellé részint magyar, részint magyar és horvát, részint pedig csak horvát glosszákat írt. Egy helyütt (dilutus szónál) 1542 NP-ét írt, a mi világosan bizonyítja, hogy a glosszák ő tőle valók. A magyar-horvát glosszák a következők: 1. Merenda czikk mellett: *osona*: *ywsyn[a]*; 2. Auleum mellett: *Aulea genus cortinarum Regalium que alio nomine dicitur peripetasma et peristroma ulgo karpyth*; 3. Cementum mellett: *Mez wapno*; 4. Corbis mellett: *kossaar*; 5. Culponus mellett: *bochkor vel opanek*; 6. Dorsualia tegumenta quibus Equi et Boues teguntur *pokrowz*; 7. Ericius mellett: *Zyly dysno yesz*; 8. Tignum ulgo *Zaarwfa Rosnycza*; 9. Filatista mellett *prelya fono*. Ezek a szavakon kívül van még 42 horvát szó, a melyek mellett nincs magyar értelmezés. Ezeket más helyütt akarom közzétenni. Az itt közölt glosszák azonban nagyon figyelemre méltók, egyrészt mert Remetincz vidékéről valók (abban a kódexben, a melyben a Németujvári Glosszák vannak, tudvalevőleg ez áll beírva: «Iste liber concessus est loco Remetincz perpetue». FEJÉRPATAKY, Ném. Gl. 13), másrészt meg azért, mert kétnyelvűek. Ha ezt a kétnyelvűséget vesszük figyelembe, akkor a Németujvári Glosszák ez adatát: *meraz auag morehona* 303 másképp is értelmezhetjük, nemcsak úgy, mint azt eddig tettük (Nyr. 14: 308). De e pár sorral tisztán csak az volt a czélom, hogy a Catholicon gyöngyösi példányának magyar-horvát glosszáit közöljem. Nem a szavak ismeretlen volta, hanem a glosszák kétnyelvűsége a becses az idézett kilencz adatban.

M. J.